

αὐτὰ ἐνταικῶς. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο καὶ μόνον εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὄποιον ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὴν νὰ δημιουργήσῃ τὸν ὑπέροχον ἐκεῖνον πολιτισμὸν, τὸν ὄποιον θαυμάζουν οἱ αἰῶνες. Πολιτισμὸν ὅστις ἔθυσεν αὐτὴν ὑπεράνω πασῶν τῶν ἄλλων φυλῶν τῆς γῆς, τῆς ἐπέτρεψεν νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νὰ προσφέρῃ ἑξαιρετικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν κόσμον. Συνεπῶς ὄχι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες, ἀλλὰ τὰ ἰδεώδη εἶνε ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν τοὺς πολιτισμούς, ἰδίως ὅταν ταγοὶ τῶν ἔθνῶν καὶ ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν ἀναδεικνύονται ἄνδρες ἰσχυροί, ἐμπνεόμενοι καὶ καθοδηγούμενοι ἀπὸ ἀνώτερα οἰσθήματα, ἰδανικὰ καὶ πεποιθήσεις, οἵτινες ὀδηγοῦν αὐτοὺς εἰς τὴν μεγαλουργίαν καὶ τὴν δόξαν καὶ ἀποβαίνουν δημιουργοὶ τῆς ἱστορίας . . . "Ἐχει δ' εὐτυχῶς πολλοὺς τοιούτους νὰ ἐπιδείξῃ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς βίος, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ ὀφείλει ν' ἀποδοθῇ ὁ κατ' αὐτὸν ἀνθρώπος Ἑλληνικὸς πολιτισμός.

Περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ προσέφερεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, εἰς ἡμᾶς, ὡς Ἕλληνας, δὲν ἀνήκει νὰ εἰπώμεν τίποτε. Μᾶς ἀρκεῖ νὰ ὀμιλοῦν περὶ αὐτῶν ἐπιφανεῖς ξένοι, οἵτινες ἐκφράζουν συγχρόνως τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην των. «Εἴμεθα ὅλοι Ἕλληνες, λέγει ἓνας ἐξ αὐτῶν, ὁ ἐπιφανὴς ἄγγλος ποιητὴς Σέλλεϋ. Ἡ θρησκεία μας, οἱ νόμοι μας, ἡ φιλολογία μας, αἱ τέχναι μας, ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς τὴν Ἑλλάδα». Ὁ δὲ πολὺς Γερμανὸς Herder τονίζει : «Ὅπως τὰ ἄνθη στολίζουν τὴν γῆν καὶ τὰ ἄστρα τὸν οὐρανόν, οὕτως αἱ Ἀθηναὶ στολίζουν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Ἑλλάς τὴν οἰκουμένην...»

"Ἄς ἔχωμεν λοιπὸν πάντοτε ταῦτα ὑπ' ὄψιν καὶ ἄς προσπαθῆσωμεν νὰ μὴ ἐπαναπαυώμεθα μόνον ἐπὶ τῆς κληρονομικῆς δόξης· εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐργαζώμεθα συγχρόνως ὅλοι μαζὶ ὡς ἔθνος καὶ κάθε ἓνας χωριστὰ ὡς ἄτομον εἰς τὸν κύκλον τῆς δράσεώς του, διὰ νὰ προσφέρωμεν καὶ νέας ὑπηρεσίας εἰς τὸν κόσμον· τοῦτο δὲ χάριν τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ ὁποίου οἱ Ἕλληνες ἀναγνωρίζομεθα πρωτοπόροι.

4. Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία.

Διὰ νὰ τελειώσωμεν τὴν σύντομον αὐτὴν ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνας εἰς τὸν προχριστιανικὸν κόσμον, ἀπομένει νὰ εἰπώμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Διότι, ὅπως εἶνε γνωστόν, μετ' οὐ πολὺ, καὶ καθ' ὄν ἀκριβῶς χρόνον ἢ κοσμοκράτειρα Ρώμη εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὸν

κολοφῶνα τῆς δόξης της, ἀνεφάνη μία νέα δύναμις εἰς τὸν κόσμον, ἣτις ἔμελλεν νὰ παίξῃ πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἦτο δὲ ἡ δύναμις αὕτη, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ κατακτᾷ βαθμηδὸν τὴν λαϊκὴν ψυχὴν καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, ὁ Χριστιανισμός.

Περὶ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα εἶχεν ἡ ἐπίδρασις τῆς νέας ταύτης δυνάμεως, θὰ ὁμιλήσωμεν εἰδικώτερον εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Ἐνταῦθα ἔξετάζοντες τὸ ζήτημα γενικῶς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ δύο σημαντικώτερα γεγονότα, τὰ ὁποῖα προῆλθον ἐξ αὐτῆς, ὑπῆρξαν : ἀφ' ἑνὸς ἡ μεταβολὴ τῶν κατευθύνσεων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ δύσις τοῦ ἄστρου τῆς Ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, καὶ ἡ ὑπὸ ἄλλην πλέον μορφήν ἐπανεμφάνισις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἄλλ' ὡς ἔλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας καὶ ὡς ἴδωμεν : ποῖα ἦτο ἡ κατάστασις ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικοῦ διαφορισμοῦ καὶ συνεπῶς κοινωνικῶν ἀγῶνων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην ; Τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κατέχομεν σήμερον, δὲν μᾶς ἀφήνουν κανένα κενὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου· μᾶς ἐπιτρέπουν δηλαδὴ ν' ἀπαντήσωμεν μὲ πᾶσαν σχετικὴν λεπτομέρειαν εἰς τὸ ὧς ἄνω ἐρώτημα.

Κατὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν οἱ ἱστορικοὶ ἐρευνηταί, αἱ δύο σπουδαιότεραι κοινωνικαὶ τάξεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ, ἦσαν οἱ Πατρίκιοι καὶ οἱ Πληβεῖοι. Παρὰ ταύτας ὑπῆρχον ἐπίσης ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων πτωχῶν χωρικῶν καὶ ἡ τῶν δούλων, ἣτις, ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπαμεν, ἀπετέλει ἀναπόσπαστον θεσμὸν ἀπὸ ὅλας τὰς ἀρχαίας κοινωνίας.

Τὴν τάξιν τῶν Πατρίκιων ἀπετέλουν οἱ εὐγενεῖς, οἱ εὐπατρίδαι, οἱ καταλαμβάνοντες τὰ διάφορα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀξιώματα καὶ προστατεύοντες τὴν πολιτείαν. Οἱ ἀνήκοντες ἐν ἄλλοις λόγοις εἰς ἐπιφανεῖς οἰκογενεῖας καὶ ἔχοντες τὸ δικαίωμα ν' ἀποκαλοῦνται «Ρωμαῖοι πολῖται». Ἀντιθέτως τοὺς Πληβεῖους ἀπετέλει τὸ πολυπληθὲς προλεταριῶτον, (ἀκτῆμονες, τεχνῖται, κλπ.), τὸ ὁποῖον ἠσχολεῖτο μὲ ὅλας τὰς ἄλλας ἐργασίας, διὰ τῶν ὁποίων συνετηρεῖτο τὸ κράτος καὶ ἐξυπηρετεῖτο ἡ κοινωνία. Τοῦτο ἐστερεῖτο παντὸς δικαιώματος καὶ ἀπεκλείετο ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν τάξιν δ' αὐτὴν ἀνῆκον οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν γενῶν καταληφθείσης χώρας, οἱ ἄλλως καλούμενοι Λατῖνοι, οἱ ἄνευ ψήφου πολῖται, οἱ ἀπελεύθεροι, οἱ ὀφειλέται, οἱ ἐπιτροπευόμενοι, οἱ μέτοικοι, οἱ ἐκπίπτοντες Πατρίκιοι, οἱ αἰχμάλωτοι, οἱ νόθοι, κλπ.

Κατ' ἀρχὴν οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες διεξήγοντο μεταξὺ τῶν δύο

τούτων τάξεων, διὰ τὴν ἀπόσπασιν διαφόρων δικαιωμάτων ὑπὸ τῶν τελευταίων. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀγώνων αὐτῶν ἦτο ν' ἀναγνωρισθοῦν βαθμηδόν, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 509 π.Χ. εἰς τοὺς Πληβείους διάφορα δικαιώματα. Τινὰ ἐκ τῶν δικαιωμάτων τούτων ἦσαν : ἡ ἀναστολή τῶν χρεῶν, ἡ ἐκλογή δημάρχων, δικαστῶν, γαιωδαιτῶν, ἀγορανόμων, τιμητῶν, κλπ. Ταῦτα ἀπεκτιῶντο βαθμηδόν, ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητός των καὶ τῆς ὀξύτητος τῶν ἀγώνων. Ἐν τέλει οἱ Πληβεῖοι ἀπέκτησαν πάντα τὰ δικαιώματα τῶν Πατρικίων καὶ ἐξωμοιώθησαν πρὸς αὐτούς, ἐπιτραπέντος καὶ τοῦ γάμου μεταξὺ τῶν δύο τάξεων, ὅστις ἀπηγορεύετο ἀβίστητῶς προηγουμένως. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν κατάκτησιν διαφόρων δικαιωμάτων, οἱ μεταξὺ Πατρικίων καὶ Πληβείων κοινωνικοὶ ἀγῶνες διεξήγοντο διὰ τὴν τροφήν, τὰ δημόσια θεάματα—ἡ φράσις «ἄρτον καὶ θεάματα», τὰ ὅποια ἐζητοῦντο ἀπὸ τοῦ κράτους, ἔχει παραμείνει ἔκτοτε ἱστορικῆ—τοὺς φόρους, τὴν χορήγησιν κτημάτων τὰ ὅποια ἀνήκον προνομιακῶς εἰς τοὺς πρώτους, τὴν ἀπόκτησιν στέγης, κλπ. Διότι ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ αὐτῶν, οἱ Πληβεῖοι ἐφιλοδόχησαν νὰ διαρρήξουν ὅλους τοὺς φραγμοὺς οἵτινες τοὺς ἐχώριζον ἀπὸ τοὺς Πατρικίους, ὅπερ καὶ ἐπέτυχον τέλος, κατόπιν τῶν ἐπιμόνων καὶ σκληρῶν ἀγώνων των.

«Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πάλης τῶν δύο τάξεων, λέγει ὁ καθηγητῆς Léon Homo, οἱ Πληβεῖοι, οἵτινες διεξήγαγον τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Πατρικίων, δὲν ἦσαν μόνον πολιτικοὶ ἀντίπαλοι. Ἦσαν ἐπίσης, τοῦλάχιστον ἓνας μέγας ἀριθμὸς ἐξ αὐτῶν, ἐνοικιασταὶ χωρὶς οἰκήματα. Ἐνας δ' ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ ἔτους 456 π. Χ., ὁ Icilius, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν διὰ νὰ τοὺς προμηθεύσῃ...» (1)

Μετὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν Πληβείων κατὰ τῶν Πατρικίων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην, ἄξιοι ἰδιαιτέρας μνείας ἦσαν οἱ ἀγῶνες τῶν δούλων. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἐνετάθησαν ἰδίως μετὰ τὸν μετριασμόν τῆς πάλης τῶν Πληβείων, ὅστις ἐπῆλθεν κυρίως, ὡς εἶπαμεν, συνεπεία τῆς ἐξισώσεως τῶν δύο τάξεων. Τῶν ἀγώνων αὐτῶν ὑπῆρξαν πλεῖσται ἐκδηλώσεις, μὲ ἀίματηρότατα ἀποτελέσματα.

Ἡ κατάστασις τῶν δούλων ἦτο οἰκτρὰ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Οὗτοι δὲν ἐθεωροῦντο κἄν ἄνθρωποι. Ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰς βαρύτερας τῶν ἐργασιῶν καὶ ὑπὸ τὰς δυσμενεστέρας τῶν συνθηκῶν. Ἐβασανίζοντο καὶ πολλάκις ἐφρονεῦοντο, ἄνευ λογοδοσίας τινός.

(1) Léon Homo, Professeur à la faculté des lettres de Lyon : Problèmes sociaux de jadis et d' à présent, (Flammarion, Paris, 1922), page 63.

Ἰδίως δὲ σάκις συνέβαινε ἀτύχημά τι εἰς κύριόν τινα δούλων, ἢ ἐφανεύετο οὗτος ὑπὸ ἄλλων ἢ καὶ ὑπὸ δούλου τινός, ἐθυσιάζοντο 100τάδες ἐξ αὐτῶν. Τὰ μεγάλα ἀγροκτήματα τῶν Ῥωμαίων γαιοκτημόνων, τὰ περίφημα Λατιφούνδια, ἐκαλλιεργοῦντο ὑπὸ δούλων. Εἰς τὰς φυτείας τῆς Σικελίας καὶ τῆς βορείου Ἀφρικῆς, εἰς τὰ μεταλλορυχεῖα τῆς Ἰσπανίας καὶ τὰς ἄλλας βαρείας ἐργασίας, ἐχρησιμοποιοῦντο πάντοτε δοῦλοι. Ἀλλοίμονον δὲ εἰς ἐκείνους οἵτινες δὲν ἐπεδείκνυον προθυμίαν ἢ ἐδυστρόπουν. Τὸ ἀπάνθρωπον μαστίγιον τοῦ ἐπιστάτου ἦτο ἐκεῖ καὶ πάντοτε ἔτοιμον νὰ ἐπιβάλη τὴν...τάξιν!

Ἐνεκα τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν ἀθλίων ἐν γένει συνθηκῶν ζωῆς τῶν δούλων, ἢ φθορὰ αὐτῶν ἦτο μεῖστη. Τὰ παρουσιαζόμενα ὅμως κενὰ συνεπληροῦντο ἀμέσως. Αἱ αἰχμαλωσίαι τῶν ἀντιπάλων κατὰ τοὺς διαρκεῖς σχεδὸν πολέμους τῆς αὐτοκρατορίας, ἀνὰ τὰς ἐσχατιὰς τῶν ἀπερῶντων ἐκτάσεων τῆς, ἐπρομήθευον ἀφθονοῦν τὸ ὑλικόν. Ἐξ ἄλλου τὸ θλιβερὸν ἐκεῖνο ἐμπόριον τῶν δούλων ἤκμαζεν καὶ ἦτο πάντοτε πρόθυμον νὰ συμπληρώσῃ πᾶσαν ἔλλειψιν.

«Ἡ δουλαγορὰ τῆς Δήλου, μεσολαβητικὸν κέντρον διὰ τὴν ἐξ Ἀσίας εἰς Ἰταλίαν εἰσαγωγὴν τοῦ ζωντανοῦ ἐμπορεύματος, ἐκλείειν, ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνον ἡμέρας, δέκα χιλιάδας πράξεις ἀγοραπωλησίας ἐπὶ δούλων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνοικιασταὶ φόρων ἤσκουν τὴν διαρπαγὴν δούλων. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Βιθυνίας δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκεντρώσῃ τὸν στρατὸν ποὺ τοῦ ἐπέβαλεν ἡ κυρίαρχος Ῥώμη, διότι οἱ Τελῶναι τοῦ εἶχον ἀπαγάγει ὡς δούλους ὀλόκληρον τὸν πρὸς στράτευσιν ἰκανὸν ἀνδρικὸν πληθυσμὸν τῆς περιοχῆς τοῦ...» (1)

Ἀποβλέποντες προφανῶς εἰς τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ἢ τοῦλάχιστον τὴν βελτίωσιν τῆς τραγικῆς τῶν θέσεως, οἱ δοῦλοι ἐξεγείροντο συχνά. Ὡς πρώτη τοιαύτη ἐξέγερσις, σημαντικὴ ὅπωςδήποτε, ἀναφέρεται ἢ κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος ἐν Σικελίᾳ ἐκραγεῖσα, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ δούλου Εὐνίου τεθεῖσα. Οὗτος συγκεντρώσας περὶ ἑαυτὸν 200.000 ἄνδρας περίπου, ἐπολέμησεν γενναίως, ἀνευ ὅμως ἐπιτυχίας ἐν τέλει. Δευτέρα σημαντικὴ ἐξέγερσις δούλων ἐσημειώθη κατὰ τὰ ἔτη 103—99 π.Χ. ἐν Σικελίᾳ ὡσαύτως καὶ ἐπίσης ἀποτυχοῦσα. Καὶ τέλος ἡ σπουδαιότερα ὅλων ἐξεδηλώθη κατὰ τὸ ἔτος 73 π.Χ., ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ περιφήμου Σπαρτάκου, διήρκεσε μέχρι τοῦ 71 π.Χ. «ἠρήμωσε τὴν Ἰταλίαν, κατετρόπωσε τέσσαρας Ῥωμαϊκὰς στρατιάς καὶ ἠπειλήσε

(1) Φωτήλας, μνημιον. ἔργον, σελ. 464.

καὶ αὐτὰς τὰς πύλας τῆς Ρώμης», διὰ νὰ καταπνιγῆ τελικῶς εἰς τὸ αἷμα καὶ ν' ἀποτύχη οὕτω οἰκτρῶς καὶ αὐτῇ.

Συνεπεία τῶν ἐξεγέρσεων τούτων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀναβρασμοῦ ὅστις ἐντεῦθεν ἐπροκαλεῖτο, διάφοροι αὐτοκράτορες καὶ ἄλλοι ἄρχοντες, ἐπεχείρησαν ἀπλῶς ἢ καὶ ἐπέτυχον ἐν τέλει νὰ λάβουν διάφορα μέτρα. Ὅχι μόνον πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν δούλων, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν, οἵτινες ἐπροκάλουν ἐπίσης κοινωνικὰς ἀναστατώσεις. Οὕτω ὁ Τιβέριος Γράκχος ἠθέλησε νὰ διανεῖμη εἰς μικροὺς ἀναπαλλοτριώτους κλήρους τ' ἀγροκτήματα τοῦ κράτους. Ὁ ἀδελφός του Γάϊος μετὰ τινα ἔτη, ἐπεδίωξεν τὸ αὐτό. Ὁ Αὐγουστος ἐνομοθέτησεν κατὰ τῆς πολυτελείας· ὁ Ἀδριανὸς ὑπὲρ τῶν πτωχῶν· ὁ Καῖσαρ ὑπὲρ τῶν δούλων καὶ ἄλλοι ἔλαβον διάφορα ἄλλα μέτρα. Κατόπιν αὐτῶν ἡ θέσις τῶν δούλων ἐβελτιώθη ὀλίγον. Ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς ὁ σχηματισμὸς οἰκογενείας, ἀπηλλάγησαν ἀπὸ βαρείας ἐργασίας, διηκολύνθη ἡ ἀπελευθέρωσις των, ἐμετριάσθη καὶ ἐν τέλει ἐσταμάτησεν τὸ ἔμποριον αὐτῶν, κλπ.

* * *

Τοιαύτη ἐν ὀλίγοις ἦτο ἡ κατάστασις εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἀπὸ ἀπόψεως ταξικῆς διαρθρώσεως καὶ κοινωνικῶν ἀγῶνων. Οὐδέποτε ὅμως οἱ κοινωνικοὶ αὐτοὶ ἀγῶνες ἐδημιούργησαν πολιτισμὸν τινα ἄξιον προσοχῆς. Διότι ὅπου καὶ ὅσάκις ἡ ἱστορία ὁμιλεῖ εὐφρόνως διὰ τὴν μεγαλουργίαν καὶ τὴν δόξαν τῆς Ρώμης καὶ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ ζητημάτων πολιτισμοῦ, οὐδέποτε κάμνει λόγον διὰ τὴν ἄμορφον μᾶζαν τῶν ὄχλων· ὅπως ἀντιθέτως μᾶς παρέχει ἑναργεῖς τὰς εἰκόνας καὶ ἀναγλύφους τὰς μορφὰς τῶν ἀνωτέρων ἐκείνων ἀνθρωπίνων φύσεων, αἵτινες τιθέμεναι ἐκάστοτε ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κολοσσοῦ, ἔπαιζον σημαίνοντα ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας των καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐστω λοιπὸν τοῦτο γενικὴ μὲν ἀλλὰ ἱκανὴ ἀπόδειξις τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες οὐδένα πολιτισμὸν εἶνε δυνατὸν νὰ δημιουργήσουν. Ἐπομένως εἶνε ἐξ αὐτῆς τῆς βάσεώς του ἐσφαλμένον τὸ κεντρικὸν Μαρξικὸν ἰδεῶδες, ὅπερ ἀποδίδει τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν πάλιν τῶν τάξεων, ὡς θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία ν' ἀναπτύξωμεν λεπτομερέστερον περαιτέρω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΙΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

1. Ἡ Καινὴ Διδαχὴ, ὁ σκοπὸς καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἐπισκοποῦντες εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνας τῆς ἀρχαιότητος, ἐδώσαμεν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ μίαν ὠχρὰν εἰκόνα αὐτῶν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἶπαμεν δὲ ὅτι, ἀκριβῶς καθ' ἣν ἐποχὴν αὕτη εὐρίσκετο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης της, ἐκτεινομένη εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον, ἐνεφανίσθη ἐπὶ σκηνῆς, εἰς τινα γωνίαν τῶν ἀπεράντων ἐκτάσεών της, μία νέα δύναμις, ἥτοι ὁ Χριστιανισμός. Εἶνε ἀνάγκη ἐπομένως, ὡς ἐκ τούτου, νὰ εἴπωμεν ἤδη ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς, τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκε, καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα εἶχεν ἢ ἐμφάνισίς της, ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὸ θέμα μας.

Αἱ οὐσιώδεις λεπτομέρειαι περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶνε σχεδὸν εἰς ὅλους γνωσταὶ ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον. Συνεπῶς δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ τὰς ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα λεπτομερῶς. Ἀπλῶς θὰ τὰς ἐκθέσωμεν εἰς τὰς μεγάλας των γενικὰς γραμμάς, αἵτινες ἔχουν ὡς ἑξῆς :

Εἰς τοὺς Πατριάρχας καὶ τοὺς θεοπνεύστους ἐν γένει ἄνδρας τοῦ ἀρχαίου Ἰουδαϊσμοῦ, ὅστις ἀπετέλει τότε τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου, ἐδόθησαν ὑποσχέσεις, ὅτι ἐξ αὐτοῦ θὰ προήρχετο, γεννώμενος ἐκ παρθένου, ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου. Οὗτος δὲ ἔμελλε νὰ εἶνε ὁ Λυτρωτὴς τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἁμαρτίας, ἣτις εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν κατόπιν τῆς ὑπὸ τῶν πρωτοπλάστων παραβάσεως τῶν Θεῶν ἐντολῶν.

Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰς ὑποσχέσεις ταύτας ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ἐγεννήθη, ὅτε ἦλθεν τὸ πλήρωμα ξητοῦ χρόνου, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Κατὰ τὸ 30ὸν δὲ ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἤρχισεν περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας τῆς Γαλιλαίας καὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐκπληρῶν τὸν προορισμὸν του. Διδασκαλία, νοουθεσίαι καὶ παραινήσεις, θαύματα καὶ ποικῖλαι ἄλλαι ἀγαθοποιοὶ καὶ εὐεργετικαὶ ἐνέσ-

γειαί και πράξεις, ἀπετέλουν τὴν δράσιν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τοῦ Λυτρωτοῦ τοῦ κόσμου. Ἐργον Του δὲ τοῦτο ἐσυνεχίσθη ἐπὶ Ζετίαν, ὅποτε διεκόπη βιαίως, ἔνεκα τῶν ἀλγεινῶν ἐκείνων γεγονότων τῆς συλλήψεως καὶ τῆς σταυρώσεώς Του. Ὁφείλετο δ' αὕτη, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν μὴ ἀναγνώρισίν Του ὑπὸ τῶν ὁμοεθνῶν Του, οἵτινες οὕτω κατεδίκαναν τὰς εὐεργετικάς Του πράξεις καὶ τὸ κήρυγμά Του. Πράγμα ὅπερ εἶχεν ὡς συνέπειαν ν' ἀρθῆ ἀπ' αὐτῶν ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν καὶ νὰ δοθῆ «ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρπούς αὐτῆς», ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς προεῖπεν εἰς αὐτούς. Ἡ ἄρνησις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ δηλαδὴ ν' ἀναγνώρισῃ τὸ κήρυγμα καὶ τὴν Θεῖαν προέλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ τοῦ κόσμου καὶ ἡ σταύρωσις Αὐτοῦ, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ παύσουν οὗτοι ν' ἀποτελοῦν πλέον τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου, νὰ διασκορπισθοῦν ἀνὰ τὰ Ἔθνη, ὅπου μέχρι σήμερον εὐρίσκονται, καὶ ν' ἀναμένουν ἀκόμη τὴν ἀριξιν νέου Μεσσίου...

Τὰ μετὰ τὴν σταύρωσιν εἶνε ἐπίσης εἰς ὅλους γνωστά. Ἐπισημολογήθησεν ἡ κατὰ τὰ προδιαγεγραμμένα καὶ τὰ προφητευμένα Ἀνάστασις τοῦ Θεανθρώπου καὶ ἡ ἐντεῦθεν λύτρωσις καὶ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος. Διότι ζῶντος ἀκόμη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶχεν σχηματισθῆ ἤδη ὁ πυρὴν τῶν μαθητῶν του. Εἶχον δημιουργηθῆ δηλαδὴ οἱ παράγοντες, οἵτινες ἔμελλον νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργον Του καὶ νὰ τὸ διαδώσουν εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ὑπῆρχον οἱ ἀντικειμενικοὶ ὄροι, οἵτινες θὰ ἐπέτρεπον τοῦτο. Καί, ὅπως ἦτο φυσικόν, εὐθὺς μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Διδασκάλου, οἱ μαθηταὶ ἤρχισαν, κατόπιν τῶν γνωστῶν ἐπίσης γεγονότων τῆς Πεντηκοστῆς, ἐκπληροῦντες τὴν ἀποστολὴν των ταύτην, καθ' ἣν ἐντολὴν εἶχον λάβει παρὰ τοῦ Ἰδίου, καὶ μεταδίδοντες τὴν Θεῖαν χάριν, «εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι». Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ καθιστῶντες καὶ αὐτοὶ μαθητὰς καὶ διαδόχους, δι' ὧν τὸ ἔργον τοῦ Λυτρωτοῦ ἐσυνεχίσθη ἔκτοτε μέχρι σήμερον καὶ μέλλει ἀναμφιβόλως νὰ συνεχισθῆ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἦτοι «μέχρις οὗ διδαχθοῦν πολλοὶ καὶ πληθυνθῆ ἡ γνώσις».

Διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ τῶν γραπτῶν κειμένων, τὰ ὅποια οἱ αὐτόπται ἐκεῖνοι μάρτυρες τῶν διαδραματισθέντων γεγονότων ἐκληροδότησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, — τῆς Καινῆς Διαθήκης — ἔλαβεν γνώσιν ὁ κόσμος τοῦ κηρύγματος τοῦ Λυτρωτοῦ αὐτοῦ καὶ ἐπίστευσεν, ἔξακολουθεῖ δὲ νὰ πιστεύῃ καὶ σήμερον κατὰ ἑκατομμύρια ψυχῶν, εἰς τὴν Θεῖαν αὐτοῦ προέλευσιν καὶ ἀποστολὴν.

*
* *

Ὅπως ἤδη εἶπαμεν, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἰησοῦ ἦτο νὰ λυτρώσῃ

τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ σώσῃ τὸν κόσμον. Περὶ αὐτοῦ οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Διότι ὁ ἴδιος ὁ Σωτὴρ μᾶς ἐβεβαίωσεν περὶ αὐτοῦ, εἰπὼν ὅτι σκοπὸς Του ἦτο «ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς Του τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα τελειώσῃ Αὐτοῦ τὸ ἔργον, νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου,—«οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι»—καὶ «δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν», ἦτοι νὰ δημιουργήσῃ, ἐν ἐνὶ λόγῳ μίαν νέαν τάξιν πραγμάτων εἰς τὸν κόσμον.

Ἄλλὰ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα : ποῖα ἀποτελέσματα εἶχεν ; Ἡ ἀπάντησις ὅμως δὲν εἶνε ποσῶς δύσκολος. Διότι εἶνε προφανὲς ὅτι διὰ τοῦ κηρύγματός Του ἐδόθη νέον περιεχόμενον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἀπεκάλυψε δηλαδὴ τοῦτο τὸν ἀληθῆ προορισμὸν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὑπέδειξε κατὰ ποῖον τρόπον δύνανται οὗτοι νὰ τὸν ἐκπληρώσουν ἐπιτυχῶς. Ἐν ὀλίγοις τὸ κήρυγμα τοῦ Ναζωραίου παρουσίασεν νέας, ἀγνοουμένας μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς ἀξίας. Διὰ τούτων ἀνυψώθη τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων καὶ ἠνοιχθῆ ὁ ὀρίζων τῆς διανοίας αὐτῶν πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἰδανικά, διὰ τὰ ὁποῖα ἀξίζει νὰ δαπανήσῃ τις τὸν βίον καὶ νὰ θυσιάσῃ ἐν ἀνάγκῃ ἑαυτόν. Διότι ἡ Καινὴ Διδαχὴ ἐξηυγένησε βαθμηδὸν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπλούτισεν τὸν συναισθηματικὸν αὐτῶν κόσμον. Παρέσχεν ὑποδείγματα πρὸς μίμησιν καὶ ἔδωσεν εἰς τοὺς λαοὺς αἰωνίας παραινέσεις καὶ ὑποθήκας πρὸς τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν· ἐξηφάνισεν τὰ εἰδῶλα, ἀνέτρεψε τοὺς βωμοὺς τῶν, ἐκρήμνησε τοὺς ναοὺς τῶν ὀργίων, ἐδίδαξε τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς λατρείας του, διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐχάραξεν νέας κατευθύνσεις ζωῆς καὶ ἐνεργείας καὶ δράσεως διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς λαοὺς καί, ἐν ἐνὶ λόγῳ, διεφώτισεν τὸν κόσμον περὶ τῶν αἰωνίων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνέκαθεν ἀπησχόλουν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Τοιαῦτα ἦσαν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, τ' ἀποτελέσματα τοῦ κηρύγματος τοῦ Θεανθρώπου, ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν ταῦτα λεπτομερέστερον ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ὅπως ὅμως ἦτο φυσικόν, κήρυγμα καὶ διδασκαλία, ἀποβλέπουσα εἰς τοιαύτην, τοσαύτην καὶ τηλικαύτην μεταβολὴν εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ ἀδιαφόρους ἐκείνους, κατὰ τῶν συμφερόντων τῶν ὁποίων ἔστρέφετο. Καὶ οὕτω, ἐνῶ κατ' ἀρχὴν τὸ νέον κήρυγμα ἐθεωρήθη οἰκογενειακὴ ὑπόθεσις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ συνεπῶς

ἀκίνδυνον διὰ τὸν ἄλλον κόσμον, ἤρχισε μετ' ὀλίγον νὰ προκαλῆ τὰς ὑποψίας τῶν ἐκασταχοῦ ἀρχῶν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐντεῦθεν αὐταὶ ἤρχισαν κατ' ἀρχὴν νὰ παρεμβάλλουν προσκώμματα εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ τὴν διάδοσίν του. Συντόμως ἐν τούτοις ἡ ἀπλῆ αὕτη ἀντίδρασις ἔμελλε νὰ μετατραπῆ εἰς μῖσος καὶ ἔχθραν τρομερὰν καὶ νὰ ἐκδηλωθῆ μὲ ἀπηνεῖς διωγμούς. Ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τῆς καταπληκτικῆς αὐξήσεως τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας διδασκαλίας, ἣτις ἐνομίσθη ὅτι θ' ἀπετέλει κίνδυνον κατὰ τοῦ κράτους. Καὶ ἄφ' ἑτέρου διότι αὕτη ἀρνούμενη συνηθείας, ἀρχὰς καὶ δόγματα τοῦ Ρωμαϊκοῦ καθεστώτος, ὅπως λ.χ. ἦτο ἡ ἀναγνώρισις τοῦ αὐτοκράτορος ὡς Θεοῦ, κλπ. εἰσήγαγεν προφανῶς καινὰ δαιμόνια καὶ ἐδημιούργει νέαν τάξιν πραγμάτων, ἀπαράδεκτον.

Τί ἐπηκολούθησεν τότε, εἶνε γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Οἱ ἠγούμενοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ ἐν γένει τῆς νέας πίστεως ἤρχισαν νὰ συλλαμβάνονται, νὰ κακοποιοῦνται παντοιοτρόπως, νὰ ὑποβάλλωνται εἰς φρικτὰ βασανιστήρια, νὰ τυρρανοῦνται καὶ νὰ φυλακίζωνται πρὸς ἀποκήρυξιν τῶν πεποιθήσεών των. Κατόπιν δὲ τῆς ἀρνήσεώς των, νὰ χύνουν μαρτυρικῶς τὸ αἷμά των ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ Ρωμαϊκὴ ἐξουσία ὀρθώθη ἀντιμέτωπος τῆς Χριστιανικῆς κινήσεως καὶ ἐτέθη πάνοπλος εἰς τὴν διάθεσιν ἐκείνων, οἵτινες ἐπεδίωκον νὰ συγκρατήσουν τὸ ἀρξάμενον νὰ καταρρέῃ οἰκοδόμημα τῆς εἰδωλολατρείας καὶ τῆς παντοειδοῦς ἐξαχρειώσεως. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ αὐτῆς ὁ ἀγὼν ἤρχισε νὰ γενικεύεται καὶ ἡ πάλη νὰ διεξάγεται σκληρὰ· τὸ αἷμα ἐδέησε νὰ χύνεται ποταμηδὸν καὶ οἱ Χριστιανοὶ νὰ καίωνται ζωντανοί, μεταβαλλόμενοι εἰς στήλας φωτὸς τῶν συμποσίων τῆς διαφθορᾶς καὶ τῶν ἱπποδρομίῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὄχλου. Ἐνας κόσμος ἀπέθνησκεν καὶ ἕνας νέος ἐγεννᾶτο...

Ἡ κατάστασις αὕτῃ ἐσυνεχίσθη ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ὀλοκλήρους αἰῶνας. Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῶν διωγμῶν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες, οἵτινες, καθὼς εἶπαμεν ἤδη, διεξήγοντο προηγουμένως κατ' ὅλην τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἔχασαν σχεδὸν κάθε ἐνδιαφέρον. ἤρχισαν δὴλαδὴ νὰ μετριάζωνται καὶ βαθμηδὸν νὰ ἐκλείπουν, διότι ἡ προσοχὴ ὄλων ἐστράφη πλέον εἰς τοὺς νέους, οἵτινες ἠγείροντο ἐναντίον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Θεάνθρωπου.

Παρ' ὅλην ὁμως τὴν ἀγριότητα τῶν διωγμῶν αὐτῶν· παρ' ὅλην τὴν ἀφθονίαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῶν ὑλικῶν μέσων καὶ τῶν δυνάμεων τῆς κοσμοκρατείας· παρ' ὅλην τὴν δύναμιν τῶν τρομερῶν λεγεῶνων τῆς καὶ τὴν ὀμὴν ὑλικὴν καὶ ψυχολογικὴν βίαν, τὴν ὁποίαν αὐταὶ ἤσκουν ἐναντίον τῶν ὀπαδῶν τῆς Καινῆς Διδαχῆς· παρ' ὅλα τὰ μαρτύρια καὶ τὰ βασανιστήρια εἰς τὰ ὁποῖα τοὺς ὑπέβαλλον, οὐδὲν ἐν

τέλει ἐπέτυχον. Ἐδημιούργησαν ἀπλῶς τοὺς ἀπειροπληθεῖς ἥρωας καὶ μάρτυρας τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, οἵτινες καθηγίασαν αὐτὴν διὰ τοῦ αἵματός των. Ὅχι δὲ μόνον ἀπέτυχεν ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, εἰς τοὺς ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀγῶνάς της, ἀλλὰ καί, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις της, ὑπέκυψεν τελικῶς εἰς τὴν ἀσπλον καὶ ἄκακον καὶ ἀθῶαν Χριστιανικὴν κίνησιν. Διότι, οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς, ὑπομένοντες ὡς γνωστὸν τὰ πάνδεινα μὲ τοὺς γλυκυτέρους τῶν λόγων εἰς τὰ χεῖλη—«ἀγαπᾶτε ἀλλήλους», «πάντες ὑμεῖς ἀδελφοὶ ἐστέ», «ὅσα ἂν θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, ποιεῖτε καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς ὁμοίως», κλπ. ἦσαν αἱ λέξεις τὰς ὁποίας ἐπρόφερον κατὰ τὰ μαρτύριά των—ἡδυνήθησαν νὰ δημιουργήσουν νέαν τάξιν πραγμάτων εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ μεταβάλουν ἐν τέλει ριζικῶς τὴν ὄψιν αὐτοῦ.

Ἡ διαδοχικὴ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα πάντα τ' ἄνωτέρω, εἶνε γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ διὰ μακρῶν ἐνταῦθα. Ἀπλῶς θὰ σημειώσωμεν τὰς μεγάλας των γενικὰς γραμμάς, χάριν τῆς συνοχῆς τοῦ θέματός μας.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, ἐπὶ Αὐτοκράτορος Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ διωκομένη διδασκαλία τοῦ Θεανθρώπου—Λυτρωτοῦ τοῦ κόσμου, ἐσημείωσεν τὸν μεγαλύτερον καὶ τὸν σπουδαιότερον τῶν θριάμβων της. Διότι ἐπιβληθεῖσα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἡγεμόνος, ἀνεγνωρίσθη ὑπευθύνως ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐγένετο ἡ ἐπίσημος θρησκεία τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ μεταφερθῇ μετ' ὀλίγον τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ κράτους τούτου εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ νέα πίστις ἐπέστρεψεν δηλαδὴ ἐκεῖ ὅπου εἶχε κατ' ἀρχὴν ἐμφανισθεῖ καὶ ὁπόθεν εἶχεν ἐκκινήσει διὰ νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον, ὥσει ἐπιζητοῦσα ν' ἀναβαπτισθῇ, τρόπον τινά, εἰς τὰς πηγὰς της καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ νέους θριάμβους καὶ νέας κατακτήσεις μὲ νέας δυνάμεις.

Ἡ ἔδρα τοῦ νέου κράτους ἐγκατεστάθη τότε εἰς τὸ παλαιὸν Βυζάντιον, ὅπερ μετωνομάσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ Νέαν Ρώμην. Ἐξελληνισθὲν δὲ βαθμηδόν, ἀπετέλεσε τὴν Ἑλληνικὴν πλέον Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία ἤκμασεν ἐπὶ ὑπερχίλια ὅλα ἔτη. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τοῦτο αὕτη ἀπέβη ὁ προμαχὼν τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ ἐδημιούργησεν ἓνα τῶν σημαντικωτέρων σταθμῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Καιρὸς λοιπὸν εἶνε νὰ ρίψωμεν καὶ ἡμεῖς ἡδὴ ἓνα βλέμμα εἰς

τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἀφ' ἑνὸς διὰ τὰ ἴδωμεν τί συνέβαινε εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ θέματός μας καὶ ἀφ' ἑτέρου τί ἐπετεύχθη τελικῶς ὑπ' αὐτῆς καὶ ποίας ὑπηρεσίας προσέφευρεν αὕτη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

2. Ἀνατολή. Ἡ ζωὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ὅπως εἶπαμεν ἤδη ἀμέσως ἀνωτέρω, ἡ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου ἤρχισε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος, μὲ τὴν ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπελθοῦσαν διαίρεσιν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας εἰς Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς πρώτης εἰς τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, ὅπερ μετωνομάσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ Νέαν Ρώμην. Δοθέντος δὲ ὅτι ἐπρόκειτο κατ' ἀρχὴν περὶ κράτους Ρωμαϊκοῦ, εἶνε φυσικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι μετεφυτεύθησαν εἰς αὐτὸ πλεῖστα ὅσα ἐκ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς Ρώμης. Διότι παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἠθικὴν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν ἀναγκαίως ἐπέφευρεν ἡ υἱοθέτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἔναρξις τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν του εἰς τὸν πρακτικὸν τοῦ λαοῦ βίον, τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποφευχθῆ τελικῶς εἰς μεγάλην κλίμακα.

Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν Ρωμαϊκῶν ἐθίμων, ἅτινα μετεφέρθησαν καὶ εἰς τὴν Νέαν Ρώμην, ἦσαν ἡ διαίρεσις τοῦ λαοῦ εἰς κοινωνικὰς τάξεις, αἱ μεγάλαι δαπάναι τοῦ κράτους διὰ τὴν ἐξασφάλισιν θεαμάτων εἰς τὸν λαόν, — ἰδίως εἰς τὸν περίφημον ἵπποδρομον — ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλοπαροικίας, ὅστις ἀνεκράνη ἐν Ρώμῃ μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας, κλπ.

Αἱ κυριώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις τὰς ὁποίας ἀναφέρουν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ἦσαν οἱ «ἰσχυροὶ ἢ δυνατοί», «οἱ μέσοι ἢ ἀστοί», οἵτινες ἐκαλοῦντο καὶ «βουργίσιοι» καὶ τέλος οἱ «πένητες». «Τοὺς πρώτους, ἄρχοντας ἄλλως καλουμένους, ἀπετέλουν οἱ εὐγενεῖς γαιοκτήμονες, οἱ αὐλικοί, οἱ Μητροπολίται, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι Μοναστηρίων. Μεσαῖοι ἦσαν οἱ ἀστοί, (Βουργίσιοι), οἱ ἀρχίζοντες νὰ πλουτίζουσι ἐκ τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ ἐμπορίου εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, τὰς διὰ φρουρίων, (bourgs=πύργων), ὀχηρωμένας ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν πειρατῶν, ληστῶν καὶ πολεμίων. Οὗτοι ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς «συστήματα», (Βυζαντινὴ ὀνομασία τῶν Ρωμαϊκῶν συντεχνιῶν), κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν δὲ πρότυπον. Πολιτικῶς ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς τὰ διάφορα κόμματα τοῦ ἵπποδρόμου τῆς Κων)πόλεως, (πράσινοι, κόκκινοι, κυανοί, λευκοί). Οἱ «πένητες» ἦσαν ἡ με-

γάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ, ὅστις εἰργάζετο εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ ἐργαστήρια, (δουλοπάριοι καὶ μισθωτοὶ τεχνῖται), Ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἀπετέλει ἰδιαιτέραν κάσταν ἐντὸς τῆς ἀνωτέρω τάξεως τῶν εὐγενῶν, καὶ ἤσκει ἐν Βυζαντίῳ τὴν ἀποφασιστικὴν ἰδεολογικὴν ἐπιρροήν, ἐφ' ὅλης τῆς οἰκονομικο-κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους, συγκεντρῶνων εἰς χεῖράς του τεράστιον πλοῦτον. Ὁλόκληρος ἡ ὑπερχιλιετὴς ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶνε μία ἀδιάκοπος πάλη, μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεγάλων κοινωνικῶν ὁμάδων, ἐπενδυομένη συνήθως θρησκευτικῶν χαρακτήρα, λόγῳ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς». (1)

«Φαινόμενα διαταράξεως τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὸν βον μ.Χ. αἰῶνα. Σειρὰ ὅμως ἰσχυρῶν αὐτοκρατόρων ἐσταμάτησαν τὴν κοινωνικὴν ἀνωμαλίαν, διὰ σταθερᾶς καὶ ἐμμόνου πολιτικῆς κατευθύνσεως, ἐξασφάλισαν τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν τοῦ κράτους. Χριστιανοὶ βασιλεῖς, μὲ τὰς Νεαρὰς καὶ τὰς διατάξεις αὐτῶν, ἐπροστάτευον τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν ἔναντι τῆς βουλιμίας τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. Οἱ μεγάλοι οὗτοι ἰδιοκτῆται, οἵτινες ἔτεινον νὰ γίνουν χωροδεσπότης, ἦσαν συγχρόνως καὶ ἀνώτατοι λειτουργοὶ τοῦ Κράτους ἢ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠρύοντο τὴν δύναμιν τῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τὴν ὁποίαν ἤσκουν. (Διοικηταὶ ἐπαρχιῶν, στρατιωτικοὶ ἄρχοντες, ἐπίσκοποι, ἡγούμενοι Μονῶν, κλπ.) (2).

Εἰκόνα τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας παρέχει καὶ ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐξετάζων τοὺς λόγους τῆς καταρρεύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας: «Αἱ ἀνώτεροι καὶ μέσοι τάξεις, λέγει, δὲν ἦσαν προσωπικῶς ὑπόχρεοι εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐπειδὴ ἄφ' ἑνὸς μὲν οἱ πολυάριθμοι μοναχοὶ καὶ κληρικοί καὶ οἱ περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων ὁπωσδήποτε ἀνεχόμενοι, ἢ ἀπηλάττοντο ἢ ἀπεκλείοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἄφ' ἑτέρου δ' ἐπεκράτησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλὴ ἀδιαφορία περὶ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, ἔνεκα ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἕξεων, σχετικῶς ὀλίγοι ὑπῆρχον εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, ἐκ τῶν ἀνωτέρων τάξεων αὐτοπροαιρέτως ἐπιδιδόμενοι. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸν στρατὸν οἱ γεωργοί, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἐκ τούτου ἡ τῶν κτημάτων

(1) Φωτήλας, ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 471—72.

(2) Δ. Ἀδαμαντίου, καθηγ. Πανεπιστημίου, ἄρθρον Βυζάντιον ἐν Μ. Ε. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τόμος ΣΤ'.

καλλιέργεια, μετὰ τῆς ὁποίας στενωῶς συνεδέετο ἡ τοῦ δημοσίου ταμείου πρόοδος». (3)

Κατὰ ταῦτα οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ζωῆς εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ βασικὸς αὐτῆς θεσμὸς ὑπῆρξεν ἡ δουλοπαροικία. Ἀπετέλουν δὲ οἱ δουλοπάριχοι τοὺς καλλιεργητὰς τῶν κτημάτων, μετὰ τῶν ὁποίων μετεβιβάζοντο ἀπὸ κυρίου εἰς κύριον, μὴ δυνάμενοι ν' ἀπομακρυνθοῦν ἐκεῖθεν. Αἱ διοικοῦσαι τάξεις ἀπετελοῦντο ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς, τοὺς αὐλικούς καὶ τοὺς κληρικούς, οἵτινες ἦσαν καὶ ἰδιοκτῆται τῶν μεγάλων κτημάτων καὶ ἀπὸ τὴν διάθεσιν τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ βελτίωσις τῆς θέσεως τῶν δουλοπαροίκων, ἧτις ἦτο σχεδὸν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀθλία.

Τὸ κράτος ἐλάμβανε ἐκάστοτε διάφορα μέτρα, πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν μεγάλων κτημάτων εἰς βάρος τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας. Ἄν καὶ ἔφερον ὅμως κατ' ἀρχὴν ἀποτελέσματι τὰ μέτρα ταῦτα, ἀπεδεικνύοντο ἐν τέλει ἀνίσχυρα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ, διότι ἀντέδρων κατ' αὐτῶν αὐτοὶ οὗτοι οἱ χωρικοί. Διότι πιεζόμενοι οὗτοι ἀπὸ τὰς συχνὰς ἔξωθεν ἐπιδρομὰς, τὴν τοκογλυφίαν, τοὺς φόρους, τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὑπαλλήλων, κλπ. ἔσπευδον μόνοι τῶν πρὸς τοὺς φεουδάρχας, ζητοῦντες τὴν προστασίαν τῶν καὶ γινόμενοι ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οὕτω τὸ κοινωνικὸν ζήτημα ἐπίεζεν ὄλονέν περισσότερον καὶ ἐκλόνιζεν αὐτὰ τὰ βάρη τῆς αὐτοκρατορίας, δοθέντος ὅτι, ὡς λέγει ὁ Βυζαντινολόγος Charles Diehl, «ὅλη σχεδὸν ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου, διδάσκει τὴν προϊοῦσαν ἐξαφάνισιν ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ ἰδιοκτησίας.»

Τοιαύτη ἐν ὀλίγοις ἦτο ἡ κατάστασις εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὴν πρωτεύουσαν τὰ πράγματα δὲν ἦσαν βεβαίως διάφορα. Συνεπεία τούτου αἱ κοινωνικαὶ ἐξεγέρσεις ἦσαν συχναὶ καὶ αἱ ἀναστατώσεις καὶ ταραχαὶ εὗρισκοντο εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν. Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες μετὰ τοῦ πειναλέου ὄχλου καὶ τῶν διευθυνουσῶν τάξεων ἐλάμβανον ὑρησκευτικὴν χροιάν, διεξαγόμενοι τώρα πλέον «μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ αἰρετικῶν, ἐπισήμου Ἐκκλησίας καὶ σχισματικῶν, ὁμοθρήσκων καὶ ἄλλοθρήσκων», καθὼς λέγει ἐπιφανὴς συγγραφεύς.

Πρὸς μετριασμόν τοῦ κακοῦ οἱ αὐτοκράτορες κατέφευγον εἰς τὰς παροχὰς πρὸς τὰ πλήθη. Τοῦτο δὲ διότι ἡ παλαιὰ συνήθεια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας μετεφέρθη, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπαμεν, καὶ εἰς τὴν νέαν Ρώμην, καὶ κατέτρωγε τὰς σάρκας τῆς, ὑπονομεύ-

(3) Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμος Γ' σελ. 131.

ουσα τὰ θεμέλια αὐτῆς. Αἱ παροχαὶ ἀπετέλεσαν σχεδὸν πάγιον θεσμὸν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκτακτα γεγονότα, —γέννησις Βασιλικοῦ τέκνου, στέψις, νίκη τῶν στρατευμάτων, κλπ.—παρεῖχον πάντοτε εὐκαιρίας διὰ τοιαύτας παροχάς. Συνίσταντο δὲ αὐταὶ εἰς ἄρτον—ἱστορικοὶ εἶνε οἱ περίφημοι «πολιτικοὶ ἄρτοι»—εἰς διάφορα ἄλλα εἶδη καθημερινῆς χρήσεως, ἔξασφάλισιν θεαμάτων εἰς τὸν ἱππόδρομον, ὀργάνωσιν κυνηγίων, χορῶν, κλπ. Οὕτω ἐπετυγχάνετο ποιά τις ὑφεσις εἰς τὰς δεξιότητας τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων καὶ παρείχετο ὁ ἀναγκαῖος ὕλικὸς χρόνος πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν συνεπειῶν των. Οἱ ἐρευνήσαντες εἰδικῶς τὸ θέμα τοῦτο καθηγηταὶ καὶ συγγραφεῖς Ἀνδρεάδης καὶ Lallemand, βεβαιώνουν ὅτι «κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡδυνήθη ν' ἀντιμετώπιση ἐπιτυχῶς τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας, τῆς ἐπαιτείας καὶ τῆς πτωχείας...»

Ἐννοεῖται ὅτι παραλλήλως πρὸς τὰ μέτρα ταῦτα, πρὸς ἐπιτεύξιν τοῦ ὡς ἄνω σκοποῦ κατεβάλλοντο καὶ πλεῖστοι ἄλλαι προσπάθειαι. Ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ λειτουργία, μερίμνη καὶ δαπάνη τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, μεγάλου ἀριθμοῦ εὐαγῶν ἰδρυμάτων πάσης φύσεως, ἢ ὀργανισμῶν κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἀντιλήψεως, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον. Πράγμα τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν ν' ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν Βυζαντινὴν κοινωνίαν σημαντικώτατος πολιτισμὸς, παρ' ὅλα τὰ προμνημονευθέντα ἐλαττώματα, τὰς ἀτελείας καὶ τὰς ἐλλείψεις τῆς ζωῆς εἰς αὐτήν. Πολιτισμὸς ὁ ὁποῖος καὶ σήμερον ἀκόμη προκαλεῖ τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν τῶν εἰδικῶν μελετητῶν. (1) Εἶνε δὲ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἀκριβῶς, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν ἄνδρες ἰσχυροί, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ ἀνώτερα αἰσθήματα καὶ ἰδανικά, ἐκεῖνος ὅστις ἐπέτρεψεν τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μεγαλειώδους προπυργίου τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους κατὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ ὄχι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας διέρρηξεν ὁ ὑπερχιλιετῆς βίος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ περαιτέρω εἶνε γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὸ θέμα μας. Ἐπηκολούθησαν εἰς μὲν τὴν Ἀνατολὴν οἱ αἰῶνες τῆς Τουρκικῆς δουλείας καὶ ἡ διηνεκὴς κατ' αὐτοὺς προσπάθεια τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους πρὸς ἀπε-

(1) Ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ πληροφορίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύναται νὰ ἴδῃ τὸ ἔργον τοῦ Βυζαντινολόγου Hesseling, *Essai sur la civilisation Byzantine*, μεταφρασθὲν Ἑλληνιστὶ ὑπὸ Σ. Σακελλαροπούλου, ὑπὸ τὸν τίτλον: Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς. (Ἐκδοσις συλλόγου ὠφελίμων βιβλίων).

λευθέρωσιν, ἣτις κατέληξεν εἰς τὸν τιτάνειον ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς δὲ τὴν Δύσιν, κατόπιν τῆς εἰς αὐτὴν μεταναστεύσεως τῶν ἡγετῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου, τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν θὰ δμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ.

3. Δύσις. Ἡ κοινωνικὴ ἐν αὐτῇ ἐξέλιξις μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος.

Μὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικόν, τὸ κέντρον τοῦ βάρους αὐτοῦ μετεφέρθη, ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπαμεν, εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο ἤκμασεν καὶ ἐμεγαλοῦργησεν, ἰδίως μετὰ τὸν ἑξελληνισμόν του, ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα περιόδου. Εἰς τὴν Δύσιν ἀντιθέτως ἤρχισεν ἡ παρακμὴ, ἡ ὁποία συντόμως ᾠδήγησεν εἰς τὴν κατάρρευσιν καὶ τὴν ὑποδούλωσίν του εἰς τὰς διαφόρους βαρβαρικὰς φυλάς, (Βανδάλων, Οὐνων, Βησιγόθων, Σαξόνων, κλπ. κλπ.). αἵτινες ἐπετέθησαν ἐναντίον του. Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς καταρρεύσεώς του ἱστορικοί, μᾶς δίδουν τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους αὕτη συνετελέσθη, οἵτινες ὅμως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐνταῦθα (1).

«Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, λέγει ὁ ἐπιφανὴς Ἀγγλος συγγραφεὺς H. Wells, δὲν ὑπῆρχε πλέον οὔτε ἵχνος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους τῆς Δύσεως, τοῦ ἀρχαίου Ρωμαϊκοῦ κράτους. Πολιτικῶς τὸ κράτος εἶχε συντριβεῖ. Διάφοροι χῶραι τῆς Εὐρώπης παρεδέχοντο ἀκόμη ἓνα εἶδος ἐκ παραδόσεως ὑπεροχῆς τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, ἀκόμη τοιοῦτος» (2).

Μὲ τὴν κατάρρευσιν ταύτην ἐμφανίζεται ἐπίσκηνη ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διεκδικοῦσα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ σχηματισμοῦ ἑνὸς παγκοσμίου Χριστιανικοῦ κράτους, ἤρχισε τοὺς θρησκευτικούς πολέμους καὶ τὰς ποικίλας ἄλλας ἐνεργείας πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας ταύτης. Ὁλόκληρος δὲ σχεδὸν ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, ὅπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος μ.Χ., ἦτοι καθ' ὅλην τὴν χιλιετῆ περίοδον, καθ' ἣν ἤκμασεν ἐν Ἀνατολῇ ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀφορᾷ κατὰ μέγα μέ-

(1) Ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τοιαύτας πληροφορίας δύναται νὰ ἴδῃ: Montesquieu : «Σκέψεις ἐπὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν Ρωμαίων» (Ἑλλην. μετ. σελ. 175 κ. ἐπ.) ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

(2) Παγκόσμιος Ἱστορία, Ἑλλην. μεταφρ. σελὶς 496.